

УДК 338.556

ББК 65.9(4 Укр)29-86

Концева В.В., Баріляк М.В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Національний транспортний університет,
Міністерство освіти і науки України,
01010, м. Київ, вул. Суворова, 1,
тел. : 044280-82-03,
e-mail: general@ntu.edu.ua

Анотація. На сучасному етапі розвитку в економіці України відбувається багато змін, більшість з яких здійснюють негативний вплив на суб'єктів господарювання. Це призводить до втрати налагоджених зв'язків між підприємством і його контрагентами та до збільшення витрат, у першу чергу трансакційних. У статті проаналізовано сутність поняття “трансакційні витрати” і ступінь висвітлення указанного питання в роботах науковців. У результаті встановлено недостатність урахування галузевого аспекту в існуючих працях. Запропоновано узагальнене визначення сутності трансакційних витрат та обґрунтовано необхідність подальшого вивчення трансакцій для транспортної галузі.

Ключові слова: витрати, трансакція, трансакційні витрати.

Annotation. At the present stage of development of Ukraine's economy there are many changes, most of which carry a negative impact on businesses. Which leads to the loss of good relations between the company and its counterparties and their increase costs, especially transaction. The article analyzes the nature of the concept of “transaction costs” and the degree of coverage of this issue in the work of researchers. As a result, failure is defined taking into account sectoral dimension to existing works. The article is presented generalized determine the nature of transaction costs and substantiated the necessity of further study of transactions for transport branch.

Keywords: costs, transaction, transaction costs.

Вступ. Питання трансакційних витрат уже довгі роки розглядається в наукових дослідженнях багатьох учених не лише України, а й світу. Більшість основних проблемних питань достатньо висвітлені, чого не можна сказати про галузевий аспект указаних витрат, оскільки від початку згадувань про трансакційні витрати більшість науковців присвячували свої праці саме визначенню сутності поняття, певній класифікації та можливостям обліку. Але всі ці дослідження проводилися на загальному економічному рівні без урахування певних особливостей галузі. Трансакційні витрати транспортних підприємств ще не отримали достатнього висвітлення. Тому доцільним є розгляд особливостей даної статті витрат саме для підприємств транспорту.

Уперше категорію трансакційних витрат досліджував Р.Коуз у 30-х рр. ХХ ст. Теоретичною базою всіх подальших досліджень із цього питання є праці зарубіжних учених: Дж.Коммонса, О.Уільямсона, Д.Норта, У.Ніколсона, С.Чанга, К.Ерроу та ін. Даному питанню приділяють увагу також російські економісти – О.Веренкіна, В.Волконський, В.Гутник, Р.Капелюшников, В.Кокорев, С.Малахов, О.Олійник, В.Тамбовцев, О.Шастітко, а також вітчизняні науковці – С.І.Архієреєв, Л.В.Базалієва, М.В.Вергуненко, Н.В.Волосникова, Г.В.Дугінець, Я.В.Зінченко, С.В.Кузьмінов, Г.А.Макухін, О.В.Тарасенко, Т.В.Семенова, О.В.Шепеленко, Д.О.Пруненко. Оскільки транспортна галузь є надзвичайно важливою і безпосередньо пов'язана з усіма сферами виробництва та послуг і, відповідно, останнім часом підпадає під вплив багатьох негативних чинників в економіці нашої країни, які призводять до збільшення витрат, у тому числі й трансакційних, то виникає потреба у виявленні та побудові різного роду моделей для зменшення

факторів впливу на діяльність підприємства й підвищенні прибутковості транспортних підприємств.

Постановка завдання. Ураховуючи те, що питання особливостей трансакційних витрат для транспортних підприємств не отримали достатнього висвітлення в сучасній науці, у нашій статті буде обґрунтовано необхідність визначення особливостей поняття трансакцій для підприємств транспорту. У роботі проаналізовано існуючі поняття “трансакційних витрат” та узагальнено їх у висвітленні суті таких витрат для транспортних підприємств.

Результати. В умовах сучасного розвитку ринкової економіки трансакційні витрати поступово займають усе більшу частку в складі загального обсягу витрат підприємств. Тому необхідно більше уваги приділяти аналізу цих витрат, обліку та можливостям мінімізації. Щоб управляти трансакційними витратами, у першу чергу необхідно визначити їх суть, залежно від галузевого аспекту, і проаналізувати вже наявні дослідження.

Поняття “трансакція” взяло свій початок та набуло широкого застосування представниками школи інституціоналізму (Т.Веблен, У.Мітчелл, Г.Мюрдаль, Дж.Коммонс, К.Гелбрейт), але подальший розвиток це поняття отримало в роботах науковців напряму неінституціоналізму, найбільш відомими представниками якого є Р.Коуз, Д.Норт, К.Ерроу, О.Вільямсон, Є.Остром, Т.Еггертссон, С.Чен та ін. Можна зазначити, що, на відміну від трансакційних витрат, інтерпретація поняття “трансакція” не викликає великих розбіжностей серед дослідників.

Категорія трансакції розуміється дуже широко й використовується для позначення як обміну товарами, так й обміну різноманітними видами діяльності та юридичними зобов’язаннями, угод як довготривалого, так і короткострокового характеру, які потребують або деталізованого документального оформлення, або передбачають просте взаєморозуміння сторін.

Отже, трансакція є добровільною ринковою операцією, спільною економічною дією незалежних господарюючих суб’єктів з обміну повними або частковими правами власності на ресурси й результати певної діяльності чи іншими правами [1].

Уведення категорії “трансакційні витрати” в економічний обіг є одним з найбільших досягнень економічної теорії ХХ ст. Визнання процесу взаємовідносин між економічними агентами “не безкоштовним” дало змогу по-новому висвітлити природу економічної реальності.

Залежно від умов, у яких здійснюється взаємодія між підприємствами, організаціями, державою можуть здійснюватися дуже різні за своєю суттю трансакції, які будуть призводити до витрат, пов’язаних з підготовкою і реалізацією цих дій. Такі трансакційні витрати повинні бути контрольовані й мінімізовані за рахунок удосконалення законодавства, створення умов для полегшення ведення бізнесу, покращення рівня кооперації між господарюючими суб’єктами [2, с.406].

Уперше поняття трансакційних витрат було запропоновано в 30-ті роки ХХ ст. Р.Коузом у праці “Природа фірми”. Із самого початку трансакційні витрати розглядали як витрати використання механізму цін або ринку й існування таких витрат можливе лише в ринковій економіці.

Ю.Ніханс, продовжуючи розвивати ідею Р.Коуза, також стверджував, що трансакційні витрати можуть існувати тільки в ринковій економіці. Проте К.Ерроу заперечив такий підхід, визначивши трансакційні витрати як витрати з експлуатації економічної системи. Витрати експлуатації існують у будь-якій реальній господарюючій системі, а оскільки господарююча система – це сукупність взаємовідносин між економічними

агентами, то трансакційні витрати можуть розглядатися як витрати взаємозв'язків і взаємовідносин. Крім Ерроу, про існування трансакційних витрат не тільки в ринковій економіці, а й в альтернативних системах економічної організації, зокрема й у плановій економіці, стверджували Г.Демсец, С.Чанг, А.Алчіан.

Під час дослідження трансакційних витрат між науковцями виникають суперечності. Чанг стверджує, що максимальна величина трансакційних витрат спостерігається в плановій економіці, що свідчить про її неефективність. Проте чимало вітчизняних учених доводять ефективність впливу планової економіки на зниження рівня трансакційних витрат. За Алчіаном, в економічній системі виживають ефективні підприємства, які максимізують прибуток і мінімізують трансакційні витрати. Тобто ефективна (ефективний розподіл ресурсів, досконала конкуренція) економіка може функціонувати лише в умовах низьких трансакційних витрат. У разі високих трансакційних витрат економіка неефективна [4 с.220].

Дж.Коммонс під трансакційними витратами розумів витрати на відчуження та присвоєння прав власності й свобод, створених суспільством.

О.Вільямсон вважав, що трансакційні витрати – це вартість проектування, обговорення та страхування гарантій умов угоди; витрати, пов'язані з поганою адаптацією до непередбачуваних подій і мають місце з порушенням відповідності механізму угод обставинам їх реалізації; організаційні й експлуатаційні витрати, пов'язані з використанням певних структур управління з метою усунення конфліктних ситуацій; витрати, пов'язані зі страхуванням точного виконання контрактних зобов'язань.

Е.Фуруботн, Р.Ріхтер трансакційні витрати визначали, як сукупність усіх витрат, які пов'язані зі створенням або зміною інституту й організацій.

К.Менар підкреслював, що трансакційні витрати – це витрати функціонування системи обміну або, точніше, у межах ринкової економіки те, чого коштує використання ринку, щоб забезпечити розміщення ресурсів і передати право власності.

Б.Райзберг стверджував, що трансакційні витрати – це операційні витрати понад основні витрати на виробництво й обіг, які можна трактувати як опосередковані витрати.

Г.Б.Клейнер визначив, що трансакційні витрати – це витрати на адаптацію фірми до мінливих ринкових умов.

За Т.Фішером, трансакційні витрати – це специфічні витрати з налагодження й здійснення передачі товарів, послуг, майнових прав, що здійснюються між фізичними та юридичними особами.

Дж.Джоунс, С.Хілл формулювали трансакційні витрати як витрати на переговори, моніторинг і виконання угод, які дозволяють сторонам дійти згоди.

Т.Еггертсон дав визначення трансакційних витрат як витрат, що виникають, коли індивіди обмінюються правами власності на економічні активи й забезпечують свої права на власність.

К.Далман указував, що трансакційні витрати – це витрати, що пов'язані зі збором і переробкою інформації, витрати проведення переговорів і прийняття рішень, витрати контролю і юридичного захисту виконання контракту.

С.І.Архієреєв під трансакційними витратами розумів економічні витрати, що включають неявні витрати (втрати), які визначаються за альтернативним принципом як сукупність витрат, що виникають під час обміну правами власності, і затрат, призначених для зменшення цих витрат.

В.В.Радаєв дав таке визначення: трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з входом на ринок і виходом з ринку, доступом до ресурсів, передачею, специфікацією та захистом прав власності, укладанням й обговоренням ділових угод.

А.Шастітко стверджував, що трансакційні витрати – це відносна цінність ресурсів, які використовуються для планування, адаптації та контролю за виконанням завдань у різних структурах, які впорядковують відносини між економічними агентами, що обмінюються правами власності.

Р.І.Капелюшников запропонував таке визначення трансакційних витрат – це витрати прийняття рішень, розробки планів й організації майбутньої діяльності, ведення переговорів щодо їх змісту й умов, коли в ділові відносини вступають двоє і більше учасників; витрати на зміну планів, перегляд умов угоди й врегулювання спірних питань, якщо це диктується обставинами, що змінилися; забезпечення того, щоб учасники дотримувалися досягнутих домовленостей.

А.Олейник: трансакційні витрати – це всі витрати, що пов'язані з обміном та захистом правоможностей.

С.Ю.Брасукова поняття трансакційних витрат трактувала як витрати, пов'язані з обслуговуванням контрактних відносин, а також передачею, специфікацією та захистом прав власності.

В.В.Валентинов під трансакційними витратами розглядав форму вияву етичних та інтелектуальних обмежень економічних суб'єктів, що спричиняє неповну реалізацію можливостей економічного розвитку [1; 6].

Оскільки дуже важко узагальнити та звести в єдине суть поняття трансакційні витрати, учені виділяють три підходи до визначення поняття трансакційних витрат:

- універсальний, згідно з яким витрати не виділяють в окрему статтю, а розглядають у загальній системі витрат;
- ринковий передбачає включення лише тих витрат, які несуть фірми в процесі ринкового обміну;
- підхід з позиції прав власності, тобто це витрати, які формуються в ситуації реалізації права власності [5, с.60].

Загалом під трансакційними витратами розуміються витрати економічної взаємодії між господарюючими суб'єктами. Іншими словами, трансакційні витрати – це витрати у сфері обміну, пов'язані з передачею прав власності. Труднощі формування єдиного визначення трансакційних витрат викликані значним видовим різноманіттям [7, с.295].

Проаналізувавши всі вищерозглянуті визначення сутності трансакційних витрат, ми спробували узагальнити й дати своє визначення цієї категорії. Отже, трансакційні витрати – це витрати, які виникають у суб'єктів господарювання під час здійснення своєї діяльності в частині укладання угод, від вивчення ринку до передачі права власності на об'єкт угоди між різними контрагентами. Ці витрати для транспортних підприємств включають і моніторинг ринку з метою дослідження видів маршрутів, оптимальних шляхів прокладання даних маршрутів, і існуючий попит на такі перевезення в порівнянні з можливою прибутковістю такої діяльності для визначення доцільності діяльності суб'єкта господарювання саме в даному напрямі.

Нині питання трансакційних витрат хоч і досліджуються, та все ж, ураховуючи ступінь різноманітності та варіації поглядів науковців на проблематику цього питання, достатнього висвітлення, зокрема з галузевого аспекту, не набрали. А отже, існує доцільність подальшого вивчення їх у своїх роботах.

Висновки. Поняття трансакційних витрат хоч і досліджується вже протягом багатьох років як вітчизняними, так і світовими науковцями, та все ж існує багато питань, які ще не отримали достатнього висвітлення. У результаті проведеного дослідження визначено подальшу необхідність у поглибленні сутності трансакційних витрат саме для транспортної галузі, адже трансакційні витрати часто становлять вагому частку в

загальній сумі витрат підприємства, а неоднозначність у трактуванні цього поняття не дозволяє повною мірою їх групувати, а отже, і керувати цією категорією.

1. Бонарев В. В. Трансакційні витрати як економічна категорія [Електронний ресурс] / В. В. Бонарев. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_2/8.pdf.
2. Концева В. В. Теоретичні аспекти поняття трансакційних витрат [Електронний ресурс] / В. В. Концева, К. В. Воронцова. – Режим доступу : http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/26_1_2013/403-408.pdf.
3. Курлішук І. Б. Еволюція поняття трансакційні витрати в економічній науці [Електронний ресурс] / І. Б. Курлішук. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2012_9_2/29.pdf.
4. Макалюк І. В. Еволюція поглядів щодо сутності категорії “трансакційні витрати” // [Електронний ресурс] / І. В. Макалюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/22_6/219_Mak.pdf.
5. Мартинець В. В. Управління трансакційними витратами промислового підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 8.00.04 / В. В. Мартинець ; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2013. – 207 с.
6. Очеретько Л. М. Трансакційні витрати як об’єкт управлінського обліку [Електронний ресурс] / Очеретько Л. М., Корінець А. О. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Inek/2013_1/289.pdf.
7. Пруненко Д. О. Трансакційні витрати транспортних підприємств / Д. О. Пруненко, Д. В. Прасоленко // Науково-технічний збірник “Комунальне господарство міст”. – № 98. – С. 292–296.
8. Юшак Ж. М. Ступінь висвітлення трансакційних витрат в працях вітчизняних вчених [Електронний ресурс] / Ж. М. Юшак. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1929/1/28.pdf>.

References

1. Bonarev, V. “Transaction costs as an economic category” *Economic sciences-Accounting & Finance* 8 [29] (2011). Web.
2. Kontseva, Valentina, and Katerina Vorontsova. “Theoretical Aspects of the Concept of Transaction Costs”. *Visnyk NTU* 26 (2012): 403–408. Web.
3. Kurlischuk, I. “The evolution of the concept of transaction costs in economic science” *Economic sciences-Accounting & Finance* 9 [33] (2012). Web.
4. Makalyuk, I. «Evolution of views on the nature of the category of “transaction costs”» *Scientific visnyk of the National Forestry Engineering University* 22.6. (2012) : 219–224. Web.
5. Martinec, V. “Management of transaction costs of an industrial enterprise: the dissertation of the candidate of economic sciences”, 2013. Print.
6. Ocheretko, Larisa, and Anna Korinets. “Transaction costs as the object of management accounting”. *All-Ukrainian scientific-industrial journal Innovative Economy* 1[39] (2013): 289–293. Web.
7. Prunencko, Dmitriy, and Dmitriy Prasolenko. *Scientific and Technical Collection Communal Services of Cities* 98 (2011): 292–296. Web.
8. Juszczak, J. “The degree of coverage of transaction costs in the works of of national scientists”. *Visnyk of Zhytomyr State Technical University* 2 [48] (2009). Web.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.